

УДК 327

А. Г. ГОЛЬЦОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІМПЕРСЬКА ГЕОПОЛІТИКА: СУЧАСНІ ПОСТКЛАСИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 1(36), с. 5–11

Визначальною ознакою імперської геополітики на міжнародній арені був і залишається експансіонізм. На сьогодні зовнішня імперська геополітика набуває нових посткласичних рис. Розвивається співробітництво між імперськими геополітичними системами.

У процесі розвитку глобалізації на світовій арені відбувається активний діалог цивілізацій і культур, посилюється співпраця між країнами і народами у політичній, економічній та культурній сферах. При цьому у світі тривають процеси боротьби між різноманітними геополітичними акторами (як державними, так і недержавними) за перерозподіл сфер впливу над територіями і транспортними комунікаціями, змагання за володіння стратегічними ресурсами. На роль провідних акторів вийшли сучасні імперії, взаємодія між якими значною мірою визначає тенденції розвитку всієї геопросторової політичної організації світу.

У сучасній науці імперіологічній тематиці присвячені численні дослідження. Можна, зокрема, виділити праці Е. Басевича, Й. Галтунга, Б. Кагарлицького, С. Каспе, Б. Крігель, О. Мотиля, Е. Тодда, Н. Фергюсона, М. Хардта та А. Негрі. Досить детально розглянуто утворення й розвиток імперій в історичному

минулому; наявні також теоретичні та аналітичні праці, присвячені сучасним імперіям. Проте, на нашу думку, у науковій літературі недостатньо висвітлені ключові особливості посткласичної імперської геополітики, її провідні напрями, засоби і тенденції розвитку на світовій арені.

Виявимо провідні посткласичні тенденції розвитку зовнішньої геополітики сучасних імперій.

Під імперіями ми розуміємо великі геополітичні системи, що вирізняються складною багаторівневою ієрархічною структурою і мають розвинені мережі різнопланового впливу у світовому геопросторі. Характерною особливістю імперської системи вважається складність структури. При аналізі внутрішньої структури імперії виокремлюються, як правило, пануючий “центр” і залежна, підпорядкована “периферія”, яка включає якісно різні територіально-політичні утворення.

У переважній більшості випадків сучасні імперські геополітичні системи сформовані на основі “держави–центру”, що контролює “периферію” — залежні країни і території, формально суверенні держави, комунікаційні лінії, військові бази тощо. Ми дотримуємося погляду, згідно з яким у сучасному світі об’єктивно існує Західна макроімперія, яка є поліцентричною за наявності провідного “центру” — США. У великих імперіях при цьому сама “держава–центр” може мати дуже складну внутрішню структуру з “центром” і численними “периферійними” компонентами, що вирізняються політичним, економічним, етнічним та культурним різноманіттям. Сучасні імперії тримають під контролем численні осередки впливу (вузли, центри, пункти) і комунікаційні лінії, що утворюють різноманітні і взаємно переплетені геоструктури — мережі, що охоплюють значні ділянки глобального геопростору.

Слід зазначити, що неімперські держави, особливо багатонаціональні, також можуть мати складну внутрішню структуру, до якої належать доволі своєрідні етнополітичні та етнокультурні спільноти. За нинішніх умов глобалізації та, особливо, регіоналізації політичних, економічних та культурних процесів окремі державні актори створюють геопросторові мережі впливу переважно на теренах сусідніх країн.

Часто наголошується на тому, що для виникнення і розвитку імперії потрібна “ключова” ідея (в історичному минулому могла мати сакральний характер), яка обґрунтовує право імперії на панування над іншими країнами та народами, а в ідеалі, так і над усім світом — “ойкуменою”. За нинішніх умов імперська ідея може полягати у забезпеченні прогресивного розвитку й захисту “вільного” демократичного світу, або, наприклад, збереженні й розширенні “Великого Китаю” чи “руського світу”.

Вважаємо, що, крім ідеологічних засад, складності ієрархічної внутрішньої структури і розгалужених зовнішніх мереж впливу, саме особливості зовнішньої та внутрішньої геополітики є визначальними “маркерами” імперій як минулих епох, так і сучасності.

Зовнішня імперська геополітика є сукупністю політичних заходів, спрямованих на розширення сфери політичного, економічного, культурного домінування імперії, а також збереження її прямого чи латентного контролю над ділянками геопростору. Внутрішня імперська геополітика має забезпечувати панування “центру” над регіонами та етнічними спільнотами усередині геопросторової політичної системи і передбачає розробку та реалізацію впорядкованої сукупності політичних заходів щодо забезпечення надійного функціонування всієї імперської державної системи, ефективної взаємодії усіх її підсистем і компонентів.

Вважаємо, що у витоків сучасної імперської геополітики стоять “центри прийняття рішень”, які значною мірою визначають політику державної влади в імперських системах. Ці латентні “центри”, володіючи транснаціональними мережевими структурами, можуть конкурувати між собою за сфери впливу, співпрацювати, створювати альянси, координувати свої дії на міжнародній арені. Саме вони визначають стратегію розвитку геоекономіки і геополітики “західного світу”. Транснаціональні мережеві структури у поєднанні з державними “центрами влади” спроможні здійснювати геополітику в глобальному геопросторі, застосовуючи надзвичайно потужні силові, фінансові, матеріально-технічні, інформаційні ресурси.

Імперська зовнішня геополітика США (провідного “центру” поліцентричної Західної макроімперії) у часи Дж. Буша-молодшого носила переважно класичний характер і ґрунтувалася на концепції уніполярного світу на чолі з США. Варто згадати, що США разом зі своїми союзниками навіть реалізовували присвоєне самим собі право здійснювати “превентивні інтервенції”. Ще тоді адепти ідеї однополярного світу з гегемонією США вважали, що провідні країни Європи та Азії мають розділяти з США тягар захисту демократії у всьому світі [1]. Нині, за президентства Б. Обами, концептуальні засади зовнішньої геополітики США зазнали певної модернізації. Глобальною стратегічною метою є вже не уніполярний світ з безперечною

одноосібною гегемонією Америки, а мова йде про формування, по суті, багатопольярного світу з головним “поліосом” — лідером (США). Нинішня Америка не має достатніх фінансових, матеріально-технічних, демографічних та інших ресурсів для забезпечення абсолютного світового панування, зростає економічна залежність США від зовнішнього світу [6]. Вважаємо, що сучасна зовнішня імперська геополітика демократів поєднує класичні та посткласичні засоби. Однією із тенденцій імперської геополітики США є створення й розвиток механізмів співпраці з іншими світовими “поліосами” у розв’язанні глобальних безпекових проблем.

Провідна імперська держава світу прагне забезпечувати свою національну безпеку в глобальному масштабі. Тому серед пріоритетів зовнішньої геополітики США слід виділити насамперед боротьбу з тероризмом у світовому масштабі і недопущення поширення зброї масового ураження, особливо ядерного озброєння. Цей геополітичний інтерес відповідає прагненням інших імперій сучасного світу.

Ядерна зброя нині сконцентрована переважно в руках імперських держав, і вузький “клуб” ядерних держав прагне не допустити розширення кола геополітичних акторів, які володіють ядерним озброєнням. Пакистан, хоча і має певні великодержавні геополітичні інтереси, не володіє достатнім інтегральним потенціалом для проведення зовнішньої імперської геополітики. Крім того, у політично нестабільному Пакистані існує небезпека того, що ядерна зброя може потрапити до рук ісламістських екстремістських угруповань. Тому США прагнуть тримати цю країну під контролем.

Питання міжнародної безпеки належить до сфери спільних геополітичних інтересів сучасних імперських систем. З геополітичного погляду найдоцільнішим вважається створення трансрегіональних зон безпеки, наприклад Транс’євразійської багатосторонньої міжнародної системи безпеки [1]. Привід протидії тероризмові активно використовують незахідні імперії (Російська Федерація та Китай) для боротьби з певними етнополі-

тичними силами всередині своїх держав. До речі, навіть у Стратегії національної безпеки США від 2010 р. велика увага приділяється внутрішній безпеці й визначається загроза від тероризму внутрішнього походження. Попри наявність певних розходжень між сучасними імперіями, наприклад, у сирійському питанні, у цілому спостерігається тенденція до посилення координації політики між ними у сфері міжнародної безпеки.

Геополітичним інтересам сучасних імперій відповідає інтенсифікація взаємодії у рамках міжнародних інститутів. Використання механізмів ООН, зокрема Ради Безпеки, попри їх обмежену дієздатність, дає можливість легітимізувати глобальну імперську геополітику. Створюється, по суті, глобальна правова система, що ґрунтується на пріоритеті захисту “прав і свобод людини”, “демократії” в усьому світі. Набувають подальшої легітимізації інститути міжнародного судочинства у справах “злочинів проти людяності”. На думку М. Хардта та А. Негрі, це “...спрямовано на руйнування прав і суверенітету народів і країн за допомогою практики наднаціональної юрисдикції” [4, 46].

Справді, за сучасних обставин міжнародного життя, коли необхідно зважити на світову громадську думку, позицію провідних міжнародних організацій, насамперед ООН, ставлення суверенних країн світу, здійснення імперіями своєї геополітики часто маскується офіційними прагненнями до поширення демократії і прав людини в усьому світі.

За умов подальшої глобалізації політичних та соціально-економічних процесів, зростання ролі міжнародних інститутів, впливу транснаціональних корпорацій та неурядових організацій, держава значною мірою втрачає роль основного геополітичного актора на міжнародній арені. Більшість суверенних держав світу, по суті, позбавлені права самостійно вирішувати питання війни та миру, фактично вони мають обмежений суверенітет і є об’єктами переважно “м’якої” геополітики з боку імперських геополітичних систем.

Поняття про “м’яку” геополітику виникло у зв’язку з популярністю концепції “м’якої

сили” у міжнародних відносинах. У цілому “м’яка сила” виступає як мистецтво переконання, використання нематеріальних ресурсів культури і політичних ідеалів з метою здійснення впливу на людей [5]. Поширюються симпатії народів різних країн до західних політичних та економічних моделей, моральних та культурних цінностей, норм поведінки, внаслідок чого імперія фактично без примусу досягає бажаного результату — політика інших країн відповідає імперській стратегії. У геополітиці західних держав використання засобів “м’якої сили” вважається найбільш адекватним сучасним реаліям міжнародного життя. Імперська геополітика США за президентства Барака Обами демонструє доволі гнучке поєднання “м’якої сили” з “жорсткими” (наприклад, воєнними) засобами. Як відомо, нині в американських джерелах дуже популярним є вираз “розумна сила”.

Провідним військово-політичним інститутом Західної макроімперії є, безумовно, НАТО, якому сподіваються надати глобальну роль. Нова Стратегічна Концепція “Активна участь, сучасна оборона” передбачає, зокрема, використання як політичних, так і воєнних засобів для подолання криз у всьому світі, наприклад, для сприяння міжнародним зусиллям щодо боротьби з поширенням ядерного озброєння. НАТО також виявляє готовність забезпечувати врегулювання воєнних конфліктів за допомогою своїх унікальних за технологічним рівнем збройних сил. Велика увага приділяється застосуванню сучасних мережевих технологій ведення воєнних операцій. Війна все більше набуває характеру поліційної акції. А формування глобальних поліційних сил має бути легітимним з точки зору міжнародного права, що можливе за умов легітимності імперського світового порядку. І вже нині переважна більшість країн світу так чи інакше втягнені в глобальну війну з тероризмом, у тому числі й Україна.

Навіть за умов домінування у світі створених Заходом глобальних “правил гри”, інші імперські держави мають політичну волю і можливість розробляти власні геостратегії і реалізовувати свої геополітичні проекти

формування власних імперських регіональних систем — російської та китайської, і на перспективу — індійської та бразильської.

У своєму класичному варіанті зовнішня геополітика імперської держави спрямована на розширення геопросторової сфери політичного, економічного, культурного панування і полягає у встановленні прямого чи латентного контролю над іншими країнами [2]. Нині в зовнішній імперській геополітиці відбувається поєднання традиційних (класичних) і посткласичних рис. При цьому основні напрями зовнішньої геополітики імперій залишаються по суті такими ж самими, а зазнали істотних змін засоби здійснення геополітики — набули поширення новітні, переважно “м’якіші”.

Політична експансія здійснюється здебільшого “м’якими” засобами — підпорядкування місцевої політичної еліти забезпечується за допомогою агентів впливу в інших країнах і регіонах світу, як взірцеві пропагуються західні політичні інститути, створюються широкі мережі політичних та громадських організацій, які щільно пов’язані із західними.

Дуже перспективним є розвиток у світі мереж міжнародних неурядових організацій, які сприяють поширенню ідеалів демократії, толерантності, прав людини тощо. Неурядові організації нині виступають впливовими акторами на міжнародній арені, вони спроможні бути безпосередніми виразниками інтересів, спільних для всього людства, сприяти формуванню глобального громадянського суспільства. Проте мережі організацій, що декларують високі гуманні ідеали захисту прав людини і демократії, можуть використовуватися в окремих країнах світу як інструменти західної імперської геополітики. З іншого боку, міжнародні неурядові організації можуть виступати і як антизахідні сили, наприклад, антиглобалізаційні рухи створюють свої власні мережі й ведуть боротьбу з імперськими гео економічними проектами.

У процесі розвитку імперського економічного експансіонізму відбувається формування “великих економічних просторів”. Усередині таких великих інтеграційних угруповань

відбуваються об'єктивні процеси тісної економічної взаємодії окремих держав у різноманітних галузях. Формуються регіональні ринки промислової і сільськогосподарської продукції, тісно пов'язані зі світовими. У межах окремих регіонів посилюються також процеси інтеграції у сфері послуг. Особливо сприяє інтеграції культурно-цивілізаційна спорідненість країн і народів. Об'єктивним є процес зміцнення регіонального лідерства провідних держав, де знаходяться “центри прийняття рішень”. На особливу увагу заслуговує поширення в геоекономічних регіонах мережових структур фінансово-промислових корпорацій.

Імперські геоекономічні технології спрямовані на розширення економічного впливу на країни та регіони, підпорядкування їх валютно-фінансових і товарних ринків, природно-ресурсного потенціалу, систем комунікацій тощо. Наймогутніші “гравці” створюють і змінюють за потреби “правила гри” на світових ринках товарів і послуг. Дуже дієвим засобом “м'якої” економічної геополітики є надання окремим країнам економічної допомоги, пільгових кредитів, преференцій у торгівлі тощо.

З класичної імперської геополітики залишилося актуальним встановлення контролю над мінерально-сировинними ресурсами (особливо енергетичними). Боротьба за ресурси, особливо за енергоносії — нафту та природний газ, значною мірою диктує умови розвитку імперської геополітики. До речі, у прагненні отримати контроль над мінерально-сировинними ресурсами інших країн нині виділяється Китай, вплив якого поширюється на окремі африканські країни, і вони зі сфери домінування Західної макроімперії можуть перетворитися на перехресне поле взаємодії між імперіями.

Значна увага приділяється модернізації існуючих і створенню нових глобальних комунікаційних систем сучасних видів транспорту. Відбувається тісна інтеграція різноманітних видів транспорту в міжнародних “коридорах”, прокладаються транснаціональні лінії трубопроводів, розширюються мережі енергетичних систем. Відбувається

швидкий розвиток так званих світових міст, які розташовані у вузлових пунктах взаємного накладання й перетину політичних, економічних, соціальних, культурних полів і з яких здійснюється керівництво товарними, фінансовими та інформаційними потоками у світі.

Культурно-цивілізаційну геополітику поліцентричного Заходу проводять численні державні й недержавні структури. Серед населення світу насаджується глобальна мораль, позитивний образ вільного світу, пріоритет індивідуальних прав і свобод людини. Всьому світу прищеплюють основні засади західної демократичної політичної культури. Йдеться також про активну пропаганду стереотипів масової культури, що забезпечує споживання товарів і послуг. До речі, пропаганда культури споживання переважно працює також на користь незахідних геоекономічних проектів, особливо Китаю, Японії, Індії, Бразилії, які активно діють на світових ринках товарів і послуг. Світові “центри прийняття рішень” через свої мережі прагнуть максимального забезпечення власної вигоди. При цьому геополітичні та геоекономічні інтереси тісно переплітаються й підтримуються культурно-цивілізаційними засадами.

Особливо великого значення в посткласичній імперській геополітиці набуває інформаційний напрям. Глобальні мережі ЗМІ здійснюють безпосередній вплив на інформаційно-культурний простір регіонів і країн світу, всьому людству нав'язується потрібний власникам мереж геополітичний дискурс. Інформаційно-психологічна війна вважається найдієвішим засобом досягнення духовної влади над суспільством іншої країни. А духовна влада, у свою чергу, є основою для встановлення політичного та економічного панування. У сучасному світі знайшли розвиток технології мережево-центричних війн, що ведуться одночасно у різних просторах; при цьому застосовується психотропна зброя — вплив на етнічну, релігійну, колективну психологію людей [3, 412]. При здійсненні інформаційної геополітики широко використовуються маніпулятивні політичні технології, спрямовані на свідомість та під-

свідомість людини з метою прихованого психологічного впливу на її поведінку.

Сучасний прогрес людського суспільства неминуче пов'язаний з інтенсивним розвитком глобальних інформаційних мереж, які переважно перебувають під контролем державних і недержавних імперських структур. Фактично у світі формуються імперські інформаційні системи. Імперській геополітиці в інформаційній сфері активно протидіють різноманітні антиімперські політичні сили. Крім того, інформаційними технологіями оволодівають кримінальні елементи та угруповання. Тому глобальні інформаційні комунікації весь час перебувають під загрозою атак з боку кібертерористів. У зв'язку з цим у новій Стратегічній Концепції НАТО кібертероризм названо однією з найактуальніших сучасних загроз для країн Альянсу, а в США протидія кіберзлочинності є одним з пріоритетів Стратегії національної безпеки від 2010 р. У середині імперських держав може здійснюватися жорстка політика щодо електронних інформаційних мереж, наприклад, обмеження в користуванні системою Internet у Китаї. Боротьба з кібертероризмом потребує спільних зусиль і є одним з перспективних напрямів співробітництва імперій сучасного світу.

Ще раз підкреслимо, що для зовнішньої імперської геополітики (особливо Західної макроімперії) притаманне використання переважно “м'якої сили”, яка в більшості випадків не викликає масового відторгнення серед населення та елітних груп інших країн. Тому західні цивілізаційні норми (демократія, права і свободи людини) активно поширюються по всьому світу.

Сфери впливу (політичного, економічного, культурно-інформаційного) різних імперій можуть взаємно накладатися, формуються так би мовити сфери спільної дії. Особливо це стосується розвитку новітніх гео економічних технологій, у результаті реалізації яких мережеві транснаціональні структури взаємно перетинаються у геопросторі.

Отже, у процесі розвитку глобальних процесів новітні імперські геополітичні системи продовжують свою експансію щодо різних

країн і регіонів. При цьому основні напрями зовнішньої геополітики імперій залишаються, по суті, тими ж самими. Зазнали змін засоби реалізації геополітики за рахунок широкого застосування інструментарію “м'якої сили”. У зовнішній геополітиці імперій спостерігається використання як основних механізмів традиційної імперської геополітики, так і новітніх (більш “м'яких”) посткласичних засобів. Важливою тенденцією є мережевий характер різнопланової імперської експансії із формуванням відповідних геоструктур.

Усі складові імперської геополітики застосовуються, як правило, у комплексі, в результаті чого доволі часто спрацьовує синергетичний ефект — досягається ефективний контроль над об'єктами імперської експансії.

Фактично всі країни сучасного світу є об'єктами переважно “м'якої” геополітики з боку посткласичних імперій. Головною метою нинішнього співробітництва між імперськими геополітичними системами є досягнення різнопланової міжнародної безпеки. Вважаємо, що новий світовий порядок можна кваліфікувати як багатополарний імперський.

Література

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Пер. з англ. А. Іщенко. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. — 203 с.
2. Гольцов А. Г. Імперська геополітика в сучасному світі: основні класичні види // Наук. пр. МАУП. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”. — 2011. — Вип. 4(31). — С. 14–19.
3. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник. — К.: КНТ, 2009. — 592 с.
4. Хардт М. Множество: война и демократия в эпоху империи / М. Хардт, А. Негри; пер. с англ., под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Культурная революция, 2006. — 559 с.
5. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. Nye. — N.Y.: Public Affairs Group, 2004. — 397 p.
6. Todd E. Apres l'Empire. Essai sur la decomposition du systeme americain / E. Todd. — Paris: Gallimard, 2002. — 233 p.

У зовнішній геополітиці сучасних імперій використовуються традиційні й новітні (більш “м’які”) посткласичні засоби. Усі складові імперської геополітики застосовуються в комплексі, у результаті формуються переважно мережеві структури імперського впливу. Імперські геополітичні системи взаємодіють між собою насамперед у сфері міжнародної безпеки.

Во внешней геополитике современных империй используются традиционные и новейшие (более “мягкие”) постклассические средства. Все составляющие имперской геополитики применяются в комплексе, в результате формируются преимущественно сетевые структуры имперского влияния. Имперские геополитические системы взаимодействуют между собой прежде всего в сфере международной безопасности.

In external geopolitics of the contemporary empires traditional and modern (“milder”) post-classic means are used. All components of imperial geopolitics are used in complex. The result is formation of net structures of imperial influence. The imperial geopolitical systems interacts primarily in the sphere of international security.

Надійшла 28 листопада 2012 р.